

Національна Академія наук України

Інститут економіки

На правах рукопису

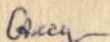
Аксьонова Світлана Кріївна

ДЕМОЕКОНОМІЧНІ ВЗАЄМВ'ЯЗКИ
МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

08.09.01 - Демографія та відтворення
трудових ресурсів

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ 1996

314.18

00343928 (Т)

Дисертацією в рукопис.

Роботу виконано в Інституті економіки НАН України.

Науковий керівник - доктор географічних наук
Хомра О.У.

Офіційні опоненти - доктор економічних наук
Лібанова Е.М.
- кандидат економічних наук
Гладун О.М.

Провідна організація - Національний інститут
стратегічних досліджень

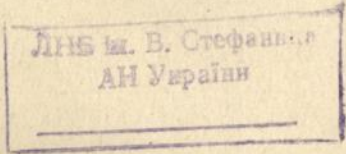
Захист дисертації відбудеться "12" квітня 1996 р.
о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 01.23.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового
ступеня доктора /кандидата/ наук в Інституті економіки
НАН України за адресою: 252011, Київ-11, вул. Панаса
Мирного, 26.

В дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту
економіки НАН України.

Автореферат розіслано "11" березня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Штещенко В.С.

№-34.221

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертації. Важливість дослідження міграційних процесів обумовлена їх відносно великим обсягом, значною інтенсивністю; розповсюдженням по всій території країни, істотним впливом на її економічний та соціальний розвиток. Особливе місце міграції населення серед демографічних процесів на сучасному етапі визначається передусім її динамізмом, швидким реагуванням на зміни у суспільстві.

В комплексних дослідженнях питань міграції населення провідна роль належить демо економічним аспектам. Особливе науково-практичне значення має вивчення демо економічних властивостей міграційної системи, її місця і ролі в системі відтворення населення, її різноманітних взаємозв'язків (міграційних елементів між собою, з іншими підсистемами відтворення населення та з іншими системними утвореннями), впливу міграційних процесів на формування та структуру життєвого і трудового потенціалів, соціально-економічного впливу міграції на суспільний розвиток та на розвиток особистості. На сучасному етапі, коли соціально-економічна криза привела до зростання негативних тенденцій в демографічному розвитку України, проявом яких є зниження народжуваності та підвищення смертності, вказаний вплив посилюється. Перехід до нових економічних відносин супроводжується змінами як міграційних процесів, так і характеру їх взаємозв'язків з іншими процесами. Аналіз особливостей цих змін може допомогти при розробці заходів міграційної політики. Отже, актуальність дослідження демо економічних взаємозв'язків міграції населення, недостатня вивченість і розробка окремих аспектів (особливо методичних питань) цієї проблематики, її пошуковий характер, практичне значення обумовили вибір теми дисертаційної роботи.

Об'єкт та предмет дослідження. Об'єктом вивчення в дисертаційній роботі виступають процеси міграції населення України. Предметом дослідження є демо економічні взаємозв'язки міграції населення.

Мета дисертаційної роботи полягає в дослідженні демо економічних характеристик та взаємозв'язків міграції населення, уточнення методики їх аналізу. У відповідності з вказаною метою в дисертаційній роботі було поставлено такі завдання:

- виявити демоекономічні особливості міграції населення;
- підійти до теоретичного осмислення міграції населення як системного утворення, охарактеризувати властивості міграційної системи, визначити міграційні цикли;
- обґрунтувати міграцію населення як складову системи демовідтворення, розглянути її взаємозв'язки з іншими складовими цієї системи;
- проаналізувати вплив міграційних процесів на окремі кількісні та якісні характеристики населення (його життєвий та трудовий потенціали, статеві-вікову структуру);
- уточнити методичні підходи до розрахунків показників середньої тривалості очікуваного життя, середньої тривалості очікуваного періоду трудової діяльності з врахуванням міграційних процесів за комбінованими таблицями смертності та повікового сальдо міграції;
- дати характеристику міграційних процесів за період 1985-1992 років в регіональному аспекті;
- проаналізувати статеві-вікову, шлюбну, освітню структури міграційних потоків, визначити їх регіональні відмінності; особливу увагу звернути на міграційні процеси в сільській місцевості;
- розробити і обґрунтувати практичні рекомендації щодо удосконалення міграційної політики;
- визначити актуальні напрямки подальшого розвитку досліджень міграційної системи.

Теоретична і методологічна основа дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи стали наукові праці українських дослідників - М.В.Птухи, Ю.О.Корчака-Чепурківського, А.Ф.Загробської, Ю.Т.Краснощока, Е.М.Лібанової, В.В.Онїкієнка, С.І.Пирожкова, В.С.Стененко, О.У.Хомри, В.Р.Швеця, а також роботи зарубіжних авторів - Д.І.Валентя, О.Г.Волкова, О.В.Ларміна, Л.В.Макарової, О.С.Миловидова, О.С.Первушина, Л.Л.Рибаковського, Н.В.Тарасової, Б.С.Хорєва, Е.Фільроє та інших. В роботі над дисертацією широко використовувалась спеціальна демографічна, економіко-демографічна, соціологічна наукова література. В дослідженні знайшли застосування такі загальнонаукові прийоми та методи як системний підхід, узагальнення, співставлення, аналіз та синтез, моделювання, тощо. Порядок дослідження здійснювався переважно підхо-

дом сходження до цілого як похідного від частини.

Інформаційна база. Інформаційною базою дослідження стали матеріали перепису населення 1989 р. і поточної статистики населення.

Як інструмент при вирішенні поставлених завдань було використано методи статистико-демографічного аналізу: абсолютних, відносних і середніх величин, демсметричних моделей, групувань, ранжування, порівняльний аналіз, графічний і табличний методи, а також прийоми потенціальної демографії.

Теоретична значимість роботи. В дисертації обґрунтовано, що міграція населення являє собою складну, відкриту, велику систему, взаємопов'язану з багатьма сферами життєдіяльності суспільства; визначено ряд її властивостей, охарактеризовано структури міграційних циклів. Одержані результати можуть бути використані як теоретична база для подальшого розвитку теорії міграційної системи та міграційних циклів.

Практична цінність і прикладне значення дисертації. В ході дослідження показано доцільність проведення розрахунків середньої тривалості очікуваного життя за комбінованими таблицями смертності та повікового сальдо міграції для подальшого їх застосування при обчисленнях, які враховують міграційні процеси (зокрема, життєвого потенціалу відкритого населення), а також доведено нерациональність використання при розрахунках вказаного показника тих же способів, що мають місце при розрахунках аналогічних показників за звичайними таблицями смертності: це, як правило, призводить до занадто великих і неправдоподібних їх значень. Середня тривалість очікуваного періоду трудової діяльності, що враховує міграційні процеси, може використовуватись і як самостійна характеристика населення в якому існують міграції. На її основі проводяться розрахунки трудового потенціалу відкритого населення. У зв'язку з цим, практичну цінність набувають результати розробки нового підходу до розрахунків показників середньої тривалості очікуваного життя та середньої тривалості очікуваного періоду трудової діяльності з врахуванням міграційних процесів за комбінованими таблицями смертності та повікового сальдо міграції; їх застосування при обчисленні життєвого та трудового потенціалів відкритого населення.

Певне прикладне значення мають також висновки щодо впливу

міграції на демо економічні структури, особливостей міграційних процесів на території України; рекомендації по удосконаленню засобів міграційної політики; пропозиції щодо напрямів перспективних досліджень міграції населення.

Наукова новизна. Одержані в процесі дослідження результати мають наукову новизну, яка полягає у тому, що

- запропоновано визначення міграційної системи та міграційних циклів; дано характеристику основних властивостей міграційної системи, структур циклів для аворотніх та постійної міграцій;

- здійснено підхід до комплексного аналізу міграції населення як підсистеми системи демовідтворення, до розкриття взаємозв'язків міграційних процесів з іншими демографічними процесами; виявлено вплив міграції на віковий склад населення;

- обгрунтовано доцільність проведення розрахунків середньої тривалості очікуваного життя за комбінованими таблицями смертності і повікового сальдо міграції для їх подальшого застосування при обчисленнях, що враховують міграційні процеси;

- запропоновано нові методологічні підходи до розрахунків показників середньої тривалості очікуваного життя і середньої тривалості очікуваного періоду трудової діяльності з врахуванням міграційних процесів за комбінованими таблицями смертності та повікового сальдо міграції;

- виявлено вплив міграції на структуру життєвого потенціалу населення;

- проаналізовано зміни, спричинені міграційними процесами, показників середньої тривалості очікуваного періоду трудової діяльності, структур трудових потенціалів для кожної статі та типу поселень;

- охарактеризовано особливості міграційних процесів в 1985-1992 рр. в Україні;

- визначено окремі напрямки подальших досліджень міграційних процесів.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається з вступу, трьох глав, висновків, списку використаної літератури та додатків; містить 18 таблиць, 20 рисунків, додаток з 47 таблиць. Головна мета і завдання дисертації визначили її структуру. Згідно з загальною теорією систем кожна її складову можна розглядати як самостійне системне утворення.

Оскільки міграція населення являє собою підсистему системи демовідтворення, для більш повного і ґрунтовного розкриття її демоєкономічних взаємозв'язків в главі I (Міграція населення як складова системи демовідтворення) було виявлено властивості міграції як системи, показано характер взаємодії з іншими підсистемами. Складність, багатоаспектність, суперечливість характеру вказаної взаємодії обумовили рішення детально проаналізувати вплив міграції лише на окремі характеристики населення (життєвий та трудовий потенціали), а недостатня розробка методики розрахунків окремих показників, які потрібно було застосовувати в ході дослідження, викликала необхідність проведення роботи в цьому напрямку, що й було реалізовано в главі II (Методико-практичні питання дослідження впливу міграційних процесів на відтворення населення: демоєкономічний аспект). Переважна більшість розрахунків в главі II виконана для модельного (стабільного) населення, але особливий науковий і практичний інтерес завжди був до реальних міграційних процесів, тому глава III (Демоєкономічна характеристика міграційних процесів населення України в 1985-1992 рр.) присвячена саме цьому аспекту досліджуваної теми.

Оскільки міграція населення по різних типах поселень, для різних статей має істотні відмінності, побудова моделей і аналіз здійснювались окремо для міських поселень та сільської місцевості, для чоловічої та жіночої статі. Такий підхід дозволяє точніше оцінити значення міграції, провести зіставлення особливостей впливу цього процесу на якісні та кількісні зміни для кожної категорії населення. В окремих випадках було дано увагальнену характеристику міграційного впливу.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження були викладені та обговорені на засіданні відділу демографії і відтворення трудових ресурсів Інституту економіки НАН України, апробовані на наукових конференціях: "Регіони в незалежній Україні: пошук стратегії оптимального розвитку" (міжрегіональна науково-практична конференція, Харків, березень 1994 р.), "Велика Волинь: минуле і сучасне" (міжнародна наукова конференція, Ізяслав, жовтень 1994 р.), "Єврорегіон Буг: проблеми транскордонного співробітництва" (міжнародна наукова конференція, Луцьк, вересень, 1995 р.), а також опубліковані в 6 тезах, поданих на конференції, та в 1 статті загальним обсягом 1.2 д.а.

II. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Міграція населення як складова системи демовідтворення

Для пізнання міграції як важливого фактора розвитку населення її слід розглядати як демо економічну категорію. Головною демо економічною особливістю міграції є її взаємообумовленість соціально-економічним та демографічним розвитком країни. Пересування значної кількості населення, що знаходиться в економічно активному віці, може впливати на загальний рівень розвитку, склад господарства району. З іншого боку, економічна структура мігрантів може відображати відмінності соціально-економічного стану районів міграції. Основний вплив на економіку міграція справляє через зміни територіального розподілу населення (особливо його трудових ресурсів), що позначається на продуктивності суспільної праці, на відтворенні трудових ресурсів, на життєвому та трудовому потенціалах населення.

Міграційна система визначається нами як сукупність закономірно взаємозв'язаних елементів, що властиві міграції населення, і, являють собою певну цілісність. Міграційна система є складною, відкритою, великою системою. Невід'ємними її характеристиками є взаємозв'язаність і цілісність. Серед інших основних властивостей міграційної системи нами були розглянуті цілеспрямованість, критеріальність, динамічність, інерційність, адаптивність, ієрархічність, стохастичність, тощо. Відносний характер членування системи обумовив неоднозначність у виділенні її підсистем, що здебільш залежить від мети дослідження. Складовими, що присутні в усіх підсистемах міграційної системи, на нашу думку, є мігранти; умови, що визначають і формують міграцію населення; процес міграційного переміщення; приживання (адаптація та облаштування); відносини і зв'язки в приводу міграції; міграційна політика. Кожну з вказаних складових можна розглядати як самостійну систему.

Однакова послідовність подій, що характерна для кожного мігранта (при великій їх кількості) дозволяє розглядати стан потенційної міграції, переміщення, приживання не тільки як складові міграційної системи, а й як стадії міграційного циклу у цій системі. Під міграційним циклом ми розуміємо сукупність взаємозв'язаних процесів, явищ, що притаманні міграції насе-

лення, поетапно відбуваються у часі та просторі, створюючи певну послідовність розвитку міграції. Міграційні цикли характерні для всіх видів міграції, але їх структури суттєво відрізняються. Для зворотніх міграцій циклічність є властивістю, що визначає наявність циклів як сукупності взаємозв'язаних процесів, яка протягом певного проміжку часу створює закінчене "коло" дій, пов'язаних з міграцією; для беззворотньої міграції цикл - це послідовний ряд взаємозв'язаних процесів.

Міграція населення являє собою підсистему системи демовідтворення, визначається динамічним характером взаємодії з іншими демографічними процесами, істотно змінює їх структури, впливає на демографічні та соціально-економічні властивості населення, характеристики його потенціалів. Вплив міграційних процесів не можна оцінити однозначно. Міграція населення може не тільки сприяти, але й протидіяти оптимізації демографічної структури районів, раціональному перерозподілу населення і його трудових ресурсів по території країни. В будь-якому випадку міграційний вплив головним чином залежить від інтенсивності, обсягів, напрямків, масштабів міграційного руху.

Статистична інформація поточного обліку природного руху населення не розроблюється окремо для мігрантів та місцевого населення. Крім цього, на сьогодні облік міграційних процесів не охоплює всі характеристики мігрантів, які цікавлять дослідників. Це в значній мірі зумовлено складністю міграції, взаємозв'язаністю з багатьма аспектами життєдіяльності населення. Ми обмежились узагальненням існуючих матеріалів щодо взаємозв'язків міграції та відтворення населення, але в процесі дослідження прийшли до висновку про актуальність проведення в Україні спеціального вибіркового обстеження для в'ясування механізму впливу міграції на природний рух населення в сучасних, надзвичайно складних умовах.

Методико-практичні питання дослідження впливу
міграційних процесів на відтворення населення:
демоеткономічний аспект

Для вияву впливу міграційних процесів на демоеткономічні характеристики населення застосовувались моделі стаціонарного і стабільного населення. Вказані моделі були побудовані за да-

ними поточного обліку природного руху населення та міграцій за 1992 рік. Щодо міграційних процесів, 1992 рік звертає увагу дослідників тим, що сальдо міграції населення як в міських поселеннях, так і в сільській місцевості майже всіх областей приймало додатні значення. Дослідження міграційної ситуації попередніх років, як правило, описували соціально-економічний розвиток держави за умови від'ємного сальдо міграції в сільській місцевості. З метою вивчення демоекономічних взаємозв'язків міграції населення за обставин, коли і в міських поселеннях, і в сільській місцевості сальдо міграції населення є додатнім, а також з метою з'ясування чи однаковий за цих умов вплив міграційних процесів в поселеннях різного типу, використовувались статистичні матеріали за 1992 рік.

Модель стаціонарного населення з врахуванням міграції показала зростання в допрацевдатних, працевдатних до 45 років групах такого населення чисельності тих, що живуть; зменшення чисельності населення після вікової групи 45-49 років, яке характеризувалось більш повільними темпами, ніж ті, що були в моделях без врахування міграції.

Використання моделі стабільного населення для аналізу впливу міграції на певні структури населення дозволяє виявити прямий, опосередкований, а також її загальний вплив. Включення в модель стабільного населення міграційних процесів дає більшу можливість для комплексного вивчення вікової структури населення. Прямий вплив міграції населення призводив до прискорення процесу старіння міського населення, але йому протидівав опосередкований вплив, зміни через який у віковій структурі були більшими, ніж через прямий. Тому загальний міграційний вплив в міських поселеннях сприяв підвищенню часток вікових груп до 60 років, та їх зменшенню після цієї вікової межі. В сільській місцевості прямий вплив переважав опосередкований; загальні зміни вікової структури сільського населення характеризувались зменшенням питомої ваги груп допрацевдатного віку та підвищенням вікових груп після 15 років.

Нами доведено, що недоцільно використовувати показники середньої тривалості очікуваного життя, розраховані за звичайними таблицями смертності, в подальших обчисленнях, які враховують міграційні процеси, та, де застосування цих показників є необхідним. Оскільки значення вказаного показника за комбіно-

ваними таблицями смертності та сальдо міграції, обчислені за допомогою традиційного способу, були занадто великі і часто неправдоподібні, ми прийшли до висновку про непридатність цього способу для розрахунків за комбінованими таблицями. Нами запропоновано новий підхід до розрахунків середньої тривалості очікуваного життя за комбінованими таблицями смертності і сальдо міграції. Він полягає у тому, що вказані розрахунки проводяться на основі допоміжних рядів, складання яких дозволяє уникнути перевищення показників середньої тривалості очікуваного життя для певних періодів максимально можливих їх значень.

$e_x(n, N)$ можна записати як суму

$$e_x(n, N) = e_x(n, n+1) + e_x(n+1, n+2) + \dots + e_x(n+j, N),$$

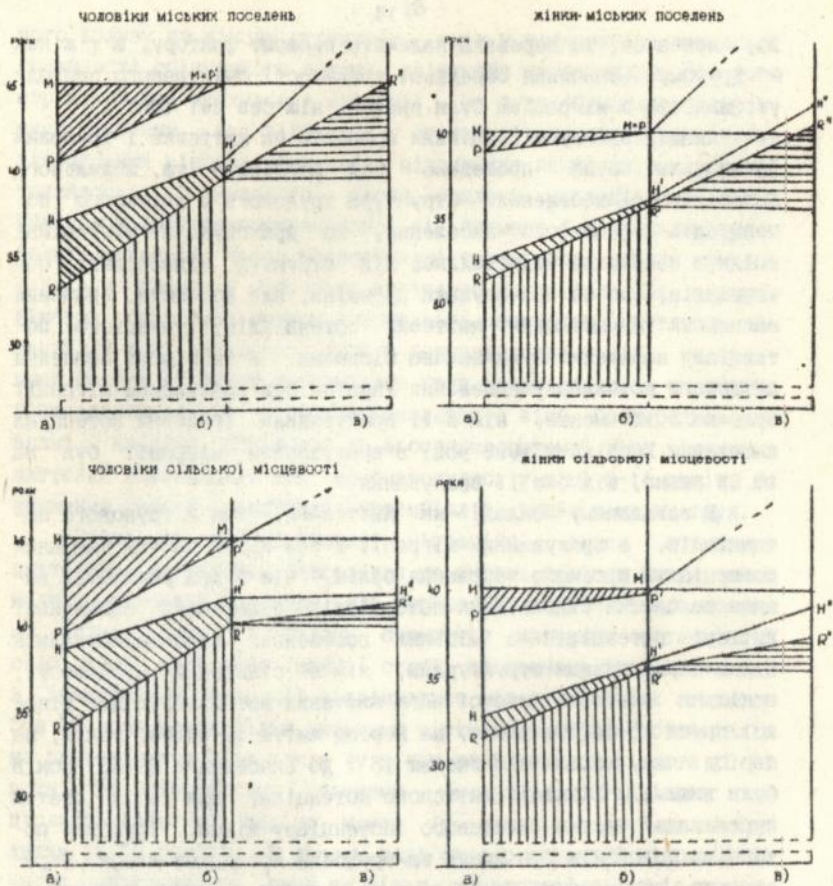
або $e_x(n, N) = e_x(n, n+4) + e_x(n+4, n+9) + \dots + e_x(n+j, N),$

тоді для однорічних періодів $e_x(n, n+1)$ не повинно перевищувати одиницю, для п'ятирічних $e_x(n, n+4)$ - п'ять, що має місце при обчисленнях з врахуванням міграції за традиційним методом. Ми ставимо під сумнів самостійне значення показника середньої тривалості очікуваного життя за вказаними комбінованими таблицями. По-перше, вплив міграції на смертність не є однозначним. По-друге, в комбінованих таблицях смертності та повікового сальдо міграції рівні смертності мігрантів і всього населення приймалися однаковими. По-третє, надійність функціонування організму значною мірою залежить від біології людини - на фоні цього міграція виявляє свою "механічність". Сказане ні в якому разі не заперечує проведення розрахунків середньої тривалості очікуваного життя за комбінованими таблицями смертності та повікового сальдо міграції. Оскільки міграція являє собою соціально-демографічний процес, тривалість життя має соціальну обумовленість, показник середньої тривалості очікуваного життя є соціально-економічною категорією (особливо як середній життєвий потенціал), для проведення подальших обчислень, що враховують міграційні процеси (наприклад, для обчислення життєвого потенціалу з врахуванням міграції), ми вважаємо більш доцільним брати показники середньої тривалості очікуваного життя не з звичайних таблиць смертності, а з комбінованих таблиць смертності та повікового сальдо міграції.

Аналогічний новий підхід було запропоновано й до розрахунків показника середньої тривалості очікуваного періоду

трудої діяльності з врахуванням міграційних процесів. Вказаний показник має більшу соціально-економічну обумовленість, ніж показник середньої тривалості очікуваного життя. Цей факт, а також те, що міграція населення являє собою складний соціально-економічний процес, дозволяють розглядати середню тривалість очікуваного періоду трудової діяльності з врахуванням міграції як самостійну характеристику відкритого населення. В цілому показники середньої тривалості очікуваного періоду трудової діяльності з врахуванням міграції були вищі, ніж без її врахування. Значення цього показника зростає при обчисленні трудового потенціалу населення з врахуванням міграційних процесів.

Зважаючи на важливе значення формування та використання трудового потенціалу населення в працездатному віці, ми проаналізували зміни показників середньої тривалості очікуваного періоду трудової діяльності, спричинені міграційними процесами, в рамках працездатного віку, визначили втрати і резерви трудового потенціалу стаціонарного населення з врахуванням міграції та без її врахування в цьому ж віковому інтервалі. Результати оцінки втрат і резервів, що ґрунтуються на зіставленні показників максимальної, потенціальної, гіпотетичної (брутто-тривалості) та реальної тривалості очікуваного періоду трудової діяльності свідчать, що з врахуванням міграції втрати трудового потенціалу були майже в два рази менші, ніж без її врахування. При даному рівні смертності загальні резерви трудового потенціалу в інтервалі працездатного віку без врахування міграції були більші, ніж з її врахуванням. Підвищення рівня реалізації трудового потенціалу обумовлювалось двома факторами: відносним скороченням втрат від смертності населення внаслідок заміщення прибулими не тільки тих, що вибувають, а й тих, що вмирають (таким чином, початкова сукупність зайнятих не зменшується або зменшується повільно), додатковим поповненням економічно активного населення. Внаслідок того, що у працездатному віці повікові рівні смертності чоловіків переважають повікові рівні смертності жінок та чоловіки є більш міграційно активними, для заміщення вибулих і померлих чоловічої статі потрібна більша частина прибулих, ніж для заміщення вибулих і померлих жіночої статі. В такому разі у чоловіків додаткове поповнення сукупності зайнятих, як прави-

- реалізований трудовий потенціал;
- втрачені трудового потенціалу від смертності;
- резерв трудового потенціалу, що може бути реалізованим;
- резерв трудового потенціалу, що не реалізується;
- трудовий потенціал, що ніколи не може бути реалізованим;

- а) без врахування міграції;
- б) з врахуванням міграції з внесенням поправок;
- в) з врахуванням міграції без внесення поправок.

Рис. 4 Зміни середнього трудового потенціалу чоловіків, жінок міських поселень і сільської місцевості через міграційні процеси (за даніми 1932 року; Україна)

ло, незначне, та перевага належить першому фактору, а у жінок - другому. Значення середньої тривалості очікуваного періоду утримання з міграцією були вищими, ніж без неї (рис.1).

Аналіз впливу міграційних процесів на життєвий і трудовий потенціали було проведено для реального та модельного (стабільного) населення. Структури трудового і життєвого потенціалів реального населення, що враховували міграційні зміни, несуттєво відрізнялись від структур відповідних потенціалів, що не враховували ці зміни, але абсолютні значення загальних та часткових життєвих потенціалів, трудового потенціалу населення були значно більшими. В 1992 році значення життєвого потенціалу населення України без врахування міграції було на 8.1% менше, ніж з її врахуванням. Трудовий потенціал населення України в 1992 році з врахуванням міграції був на 10.8% вищий, ніж без її врахування.

В загальному складі як життєвого, так й трудового потенціалів, з врахуванням міграції і без нього частки вказаних потенціалів міського населення більш, ніж в два рази були вищими за частки відповідних потенціалів сільського населення. Життєві потенціали в міських поселеннях характеризувались більш сприятливими структурами, ніж в сільській місцевості, оскільки значення питомої ваги життєвих потенціалів для вікової групи 15-54(59) років, на період життя 15-54(59) років, на період часу після виповнення 15 і до виповнення 55(60) років були вищими. У складі життєвого потенціалу для обох статей переважала частка життєвого потенціалу жінок. Трудовий потенціал чоловіків був вищий за трудовий потенціал жінок. Перевищення досягалося не стільки за рахунок величини потенціалу групи 55-59 років, скільки за рахунок більшої середньої тривалості очікуваного періоду трудової діяльності чоловіків. Різниця між показниками середньої тривалості очікуваного періоду трудової діяльності чоловіків і жінок з врахуванням міграції була більшою, ніж без нього, відповідно й перевищення трудового потенціалу чоловіків над трудовим потенціалом жінок, що було обчислено з врахуванням міграційних процесів, було вищим, ніж те, що було обчислено без її врахування.

Структура життєвого потенціалу модельного населення для окремих вікових груп, що була обчислена з врахуванням сукупних міграційних змін (тобто з врахуванням прямого та опосередкова-

ного впливу на вікову структуру, змін у показниках середньої тривалості очікуваного життя), неістотно відрізнялась від його структури без врахування міграції, що було обумовлено незначними змінами, які відбулись у структурі життєвого потенціалу для окремих вікових груп через підвищення показників середньої тривалості очікуваного життя завдяки міграції, а також внаслідок протилежноспрямованої дії прямого і опосередкованого впливу міграції. Через безпосередні переміщення певних контингентів населення у структурі життєвого потенціалу для окремих вікових груп була меншою питома вага часткового життєвого потенціалу тих, що знаходились у допрацездатному віці, та більшими частки життєвих потенціалів груп працездатного, включаючи п'ятнадцятирічних, і післяпрацездатного віку. Опосередкований вплив, навпаки, призводив до зростання питомої ваги часткових життєвих потенціалів тих, що знаходились у віці 0-14 років, до зниження часток життєвих потенціалів інших вікових груп.

Прямі та опосередковані міграційні зміни структури життєвого потенціалу населення на окремі періоди життя також мали протилежний характер, але вирішальна роль належала прямому впливу, тому в цілому структури життєвих потенціалів стабільного населення (кожної статі, по кожному типу поселень) в врахуванням міграції відрізнялись від аналогічних структур без її врахування більш низькими частками життєвих потенціалів на період життя 0-14 років (у жінок ще й на період життя 15-54 роки) та підвищеними частками життєвих потенціалів на післяпрацездатний період життя (у чоловіків ще й на період життя 15-59 років). В даному разі опосередкований міграційний вплив визначається нами як більш сприятливий для змін структури життєвого потенціалу через міграцію населення, оскільки завдяки цьому впливу підвищились частки життєвих потенціалів на допенсійні періоди життя.

У змінах через міграцію структури життєвого потенціалу населення на окремі періоди часу прямий вплив посилювався опосередкованим. Тому зміни були найбільшими й призводили до скорочення питомої ваги життєвого потенціалу на період до виповнення 15 років та збільшення часток життєвих потенціалів на періоди після виповнення 15 і до виповнення 55 (60) років, після виповнення 55 (60) років.

Зміни через міграцію показників середньої тривалості

очікуваного періоду трудової діяльності відобразились на структурі трудового потенціалу населення підвищенням часток потенціалу тих, що знаходились у допрацевдатному віці та зменшенням часток потенціалів інших груп. До змін аналогічного характеру у структурі трудового потенціалу (але більших за величиною) призводив тільки опосередкований міграційний вплив. Зміни структури вказаного потенціалу через прямий вплив (без врахування інших чинників змін) мали протилежну дію: питома вага потенціалу тих, що знаходились у допрацевдатному віці була меншою, в працевдатному і післяпрацевдатному - більшою. В сукупних змінах структури трудового потенціалу населення через міграційні процеси вирішальну роль відігравав опосередкований вплив з врахуванням підвищення середньої тривалості очікуваного періоду трудової діяльності. Величини сукупних змін були незначні, тому структури трудових потенціалів з врахуванням міграції та без її врахування мали неістотні розходження.

При побудові моделей населення, що враховували міграційні процеси, нами були зроблені певні припущення, що не дозволяє оцінити проведений аналіз впливу міграції на трудовий потенціал як повний. Вказане стосується вияву впливу міграційних процесів на кількісні та особливо якісні характеристики населення. Подальшого вивчення потребує також проблема утворення через міграцію трудового потенціалу, що ніколи не реалізується, до формування якого призводить міграційний надлишок. Методичне удосконалення необхідно і при визначенні трудового потенціалу у "широкому розумінні" (тобто, трудового потенціалу з врахуванням зайнятих не тільки трудовою діяльністю, але й навчанням).

Демоекономічна характеристика міграційних процесів населення України в 1985-1992 рр.

За період 1985-1992 рр. сальдо міграції населення в міських поселеннях України, як і в цілому в країні, було додатнім, в сільській місцевості до 1992 року - від'ємним. Дані поточного обліку міграційних процесів за 1993 та 1994 роки свідчать, що ситуація в ці роки суттєво змінилась. В 1994 році спостерігалось від'ємне сальдо міграції в міських поселеннях майже всіх областей. Істотні зміни у розвитку міграційних процесів відбулись в сільській місцевості. В 1985 році тільки в двох

областях по цьому типу поселень сальдо міграцій було додатнім; в 1992 році лише в двох областях - від'ємним. Після 1992 року кількість областей з від'ємним сальдо міграції в сільській місцевості збільшилась, хоч в цілому по сільських поселеннях країни воно залишалось додатнім. Мінливий характер сальдо міграції населення обумовив неоднозначну оцінку її взаємодії з природним приростом. До 1994 року міграційний приріст протидіяв природному спаду, сприяючи підвищенню загального приросту в 1991 і 1992 роках, та аменшуючи загальний спад в 1993 році. Зворотній процес відбувся в 1994 році: перевага вибуття над прибуттям посилила природне зменшення населення.

Склад населення за статтю, віком, освітою, професією, кваліфікацією, шлюбністю та іншими ознаками відіграє суттєву роль у розвитку та розміщенні продуктивних сил, формуванні соціальної структури. Міграція змінює склад населення по всіх вказаних ознаках. За демографічними та соціально-економічними характеристиками мігранти відрізняються від усього населення районів прибуття і вибуття.

До вікової групи 10-14 років спостерігався спад як питомої ваги, так і міграційної активності переселенців. Після цієї вікової межі мало місце різке зростання цих показників з максимальними значеннями у вікових групах 15-19 або 20-24 роки. Досягнувши найбільших значень, показники до 40 років знижувались досить швидко, після 40 - повільно.

Визначеність величини і статево-вікової структури приросту сільського населення областей міграцією обумовило необхідність розглянути більш детально вікову структуру мігрантів в сільській місцевості. З цією метою було використано трикутну діаграму. Виявлені зони концентрації вікових структур мігрантів в сільській місцевості всіх регіонів України (24 області та Крим) на полі трикутної діаграми дали можливість спостерігати варіацію цього складу; зіставлення діаграм за різні роки вказало на певні тенденції у змінах вікового складу мігруючих. За допомогою діаграм було проведено групування областей, встановлено загальні тенденції динаміки вікової структури мігрантів. До 1989 року в усіх групах областей відбувалось зменшення питомої ваги мігрантів працездатного віку та збільшення часток вікових груп до 15 років і пенсійного віку. Після 1989 року питома вага мігрантів працездатного

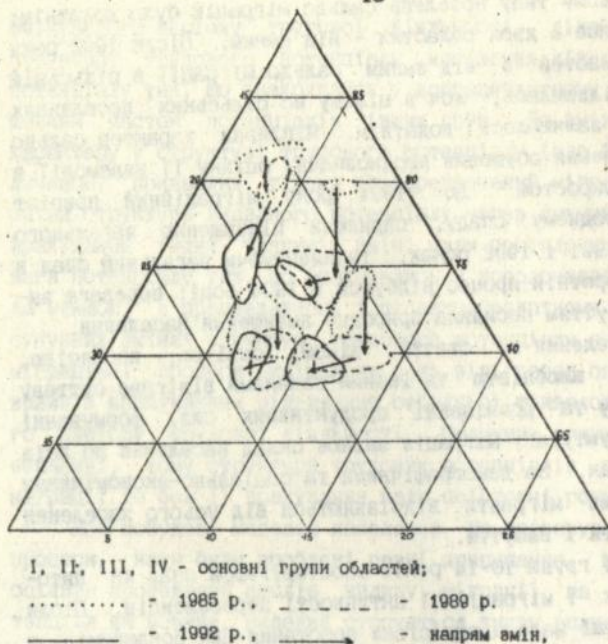

Рис. 2 Динаміка вікової структури мігрантів в сільській місцевості за основними групами областей України в 1985-1992 рр.

віку продовжувала підвищуватись, частка групи осіб старшого працездатного віку - зменшилась (рис.2).

Структура мігрантів у віці 16 років і старше за шлюбним станом істотно відрізнялась від аналогічної структури постійного населення. У структурі мігрантів за шлюбним станом найбільшими частками характеризувались ті, що перебували у шлюбі, та ті, що ніколи у шлюбі не були. Більша міграційна активність була притаманна останнім, що логічно пояснити складом цієї групи мігрантів, в якому переважають найбільш рухливі вікові контингенти. Статистичні матеріали поточного обліку міграційних процесів не містять інформацію щодо вікової структури різних за шлюбним станом груп мігрантів, що не дозволяє провести стандартизацію показників за віком для вказаних груп

мігрантів. Стандартизація загальних коефіцієнтів міграційної активності за віком для областей не виявила значних відхилень від нестандартизованих коефіцієнтів. Зважаючи на це, більша увага в дослідженні зверталась на регіональний аналіз, а не на зіставлення показників для рідних за шлюбним станом груп мігрантів.

Найбільшими частками в структурі міграційних потоків за рівнем освіти характеризувались мігранти з середньою загальною освітою. В середньому в Україні показники питомої ваги мігрантів з середньою загальною, неповною середньою, початковою освітою зменшились; частки мігрантів з вищою, незакінченою вищою, середньою спеціальною освітою зросли. Підвищення в структурі мігруючих часток мігрантів з високим освітнім рівнем спричинені негативними тенденціями у розвитку економіки країни, а саме труднощами працевлаштування після закінчення вищого навчального закладу, вимушеним звільненням через скорочення штату установ тощо. Одночас це підвищення можна також розглядати як сприятливе для розвитку регіонів, куди спрямовані міграційні потоки.

Нами пропонується створення мережі міграційних служб. Соціально-економічна ефективність функціонування мережі міграційних служб буде визначатись її спроможністю оперативно реагувати на кожну індивідуальну потребу в міграції, пом'якшувати або запобігати демографічним диспропорціям, протидіяти нерациональним пересуванням, що можуть стати причиною диспропорцій між різними сферами життєдіяльності населення; сприяти скороченню терміну здійснення переміщення, приживання, надавати різноманітну допомогу при міграції, тощо. Система міграційних служб має бути впроваджувачем міграційної політики. Створення цієї системи, найпевніше, справа майбутнього, оскільки в сучасних умовах для цього немає реальних економічних підвалин. З виходом із соціально-економічної кризи організація таких служб сприяла б підвищенню ефективності міграцій, тобто формуванню такого міграційного перерозподілу між областями, містами і селами України, який би позитивно впливав на якісні та кількісні характеристики їх населення.

У висновках дисертаційної роботи узагальнено результати дослідження.

ПУБЛІКАЦІЇ

Положення дисертації знайшли відображення у таких публікаціях:

1. Регіональні аспекти зайнятості сільськогосподарською працею в Україні // Сучасні проблеми географії населення в Україні. Тези доповідей. - Луцьк, 1993. - С.166-168 (в співавторстві).

2. Регіональні особливості вікового складу мігрантів у сільській місцевості України // Демографічна ситуація в Україні. Матеріали наукової конференції. - К., 1993. - Ч.1. - С. 102-104.

3. Міграція населення України: динаміка, територіальна структура, демографічні взаємозв'язки // Соціальні процеси в регіонах України. Тези доповідей Міжрегіональної науково-практичної конференції "Регіони в незалежній Україні: пошук стратегії оптимального розвитку". - Харків: Харківський ун-т, 1994. - С. 72-73 (в співавторстві).

4. Характеристика статево-вікового складу мігрантів Волині у 1992 році // Велика Волинь: минуле і сучасне. Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції. - Хмельницький, Ізяслав, Шепетівка, 1994. - С. 522-523.

5. Трудовий потенціал сільськогосподарського населення прикордонних районів України // Тези доповідей VII з'їзду Українського географічного товариства. К., 1995. - С. 283-284 (в співавторстві).

6. Освітній рівень мігрантів у Волинській області // Еврорегіон Буг: проблеми транскордонного співробітництва. - К.: Міністерство освіти України, 1995. - С. 70-71.

7. Розрахунок середньої тривалості очікуваного життя за комбінованими таблицями смертності та повікового сальдо міграції // Демо економічні дослідження. - К.: Ін-т економіки, 1995. - С. 80-90.

АНОТАЦІЯ

Аксѐнова С.Ю. Демоекономічні взаємозв'язки міграції населення України.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (на правах рукопису) за спеціальністю 08.09.01 - демографія та відтворення трудових ресурсів. Інститут економіки Національної Академії наук України, Київ, 1996.

В дисертації проаналізовано роль міграції населення в системі демовідтворення, розглянуто питання вивчення міграційної системи та міграційних циклів, досліджено вплив міграції на життєвий і трудовий потенціали населення, охарактеризовано особливості міграційних процесів в період 1985 - 1992 рр. в Україні. В дослідженні запропоновано нові підходи до розрахунків середньої тривалості очікуваного життя та середньої тривалості очікуваного періоду трудової діяльності з врахуванням міграційних процесів за комбінованими таблицями смертності та повікового сальдо міграції.

Ключові слова: демовідтворення, міграція населення, життєвий і трудовий потенціали населення, середня тривалість очікуваного життя, середня тривалість очікуваного періоду трудової діяльності.

АННОТАЦИЯ

Аксенова С.Ю. Демозэкономические взаимосвязи миграции населения Украины.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук (на правах рукописи) по специальности 08.09.01. - демография и воспроизводство трудовых ресурсов. Институт экономики Национальной Академии наук Украины, Киев, 1996.

В диссертации анализируется роль миграции населения в системе демовоспроизводства, рассматриваются вопросы изучения миграционной системы и миграционных циклов, исследуется влияние миграции на жизненный и трудовой потенциалы населения, характеризуются особенности миграционных процессов в период 1985 - 1992 гг. в Украине. В исследовании предлагаются новые подходы к расчетам средней продолжительности ожидаемой жизни и средней продолжительности ожидаемого периода трудовой деятельности с учетом миграционных процессов на основе комбинированных таблиц смертности и повозрастного сальдо миграции.

Ключевые слова: демовоспроизводство, миграция населения, жизненный и трудовой потенциалы населения, средняя продолжительность ожидаемой жизни, средняя продолжительность ожидаемого периода трудовой деятельности.

SUMMARY

Aksyonova S.Yu. Economic and demographic interrelationships of population migration in Ukraine.

Thesis for competition of Scientific Degree of Candidate of Science (Economics) (manuscript status), by speciality 08.09.01 - Demography and Reproduction of Labour Resources. Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev, 1996.

The role of population migration in the system of reproduction of population, questions of study of migration system and migration cycles, influence of migration on life and labour potentials of population, processes of migration in 1985 - 1992 in Ukraine is analyzed in dissertation. New way to calculation of indicators of the life expectancy at birth and of the period of labour expectancy on the basis of the combined life table with the fixed migration level is suggested.

Key words: demoreproduction, migration of population, life and labour potentials of population, the life expectancy at birth, the period of labour expectancy.

Aksyonova

Підл. до друку 5.03.93.

Формат 80x84/16, Папір офс. Брс. друк.

Ум. друк. арк. 0,8, Обл.-вид. арк. 1,0, Тираж 100 прим.

Зам. № 45.

Поліграфічне дільниця Інституту економіки НАН України.

252011, м. Київ 11, вул. Панаса Мирного, 26.

AB 34.221